

УДК 821.161.2–31.09

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-206-14>

ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНСТРУЮВАННЯ НАРАЦІЇ В ПОВІСТІ «АЛЬБІНА» Є. КОНОНЕНКО

ARTISTIC PECULIARITIES OF NARRATIVE CONSTRUCTION IN THE STORY “ALBINA” BY YE. KONONENKO

Олійник Н.П.,*orcid.org/0000-0001-5093-4264**кандидатка філологічних наук, доцентка,
завідувачка кафедри української літератури**Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара***Резніченко Ю.О.,***orcid.org/0000-0003-0437-2242**докторка філософії зі спеціальності 035 «Філологія»,
доцентка кафедри української літератури**Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

Статтю присвячено вивченню своєрідності розгортання викладової моделі повісті «Альбіна» Є. Кононенко, розгляду особливостей репрезентації неординарної долі людини в координатах своєї доби (події у творі розгортаються у 1990-рр. й у наш час). Актуальність розгляду названого твору зумовлена значущістю прозового доробку Є. Кононенко в сучасній українській літературі й недостатнім науковим прочитанням наративної організації повісті «Альбіна», яка суголосна провідним тенденціям вітчизняного повістєвого наративного моделювання, насамперед посиленій ретроспективності. У статті застосовано такі методи: наратологічний аналіз, системний, рецептивної естетики.

З'ясовано, що нарація повісті «Альбіна» актуалізує спогади протагоністки Анастасії про сусідку зі свого дитинства на ім'я Альбіна. Увагу нараторки до цієї загадкової постаті мотивує гармонія її привабливої «янгольської» зовнішності й внутрішнього світу, попри маргінальність оточення, у якому вона зростала. Пригадуючи ситуації зі свого дитинства на Лук'янівці, оповідачка ніби пізнає себе й (пере)осмислює свій попередній життєвий досвід.

Пріоритетну позицію нараторки засвідчено суб'єктивністю оповіді, апелюваннями до потенційного читача, актуалізацією механізмів розгортання викладу тощо. Залучення до плину оповіді відвертого діалогу-спогаду персонажів (Анастасії й Олега, який також знав Альбіну) дозволяє реконструювати обставини трагічної смерті Альбіни й переконалися в непередбачуваності долі людини. Актуалізовані в наративній організації аналепсиси й пролепсиси дозволяють деталізувати події минулого. У розвідці відзначено, що наявні в оповіді опозиції (минуле – теперішнє; дитинство – зрілість; духовність – ницість; матеріальна вбогість – естетизоване природне оточення тощо) залучають потенційного читача до суб'єктивної інтерпретації зображуваного.

Ключові слова: жанр, наратив, наративна модель, повість, сучасна українська література, Є. Кононенко.

The article is dedicated to investigation of features of narrative model development in the story “Albina” by Ye. Kononenko, as well as researching peculiarities of representing an extraordinary fate of a person in scope of an epoch (the story is set both in the 1990s and nowadays). Topicality of the research is defined by the prominence of Ye. Kononenko's legacy in the modern Ukrainian literature and insufficient academic interpretation of the narrative set up of the story “Albina” which overlaps key tendencies of national narrative story modelling, primarily enhanced retrospectiveness. The article applies such methods as: narratology analysis, systematic method, receptive aesthetics (reader-response criticism).

It was revealed that narration of the story ‘Albina’ actualizes recollections of the protagonist Anastasiia about her childhood neighbour named Albina. Narrator's attention towards this secret character is motivated by the harmony of her attractive “angel-like” appearance and inner world, despite marginality of her childhood background. Remembering her childhood events in Lukianivka, the narrator somehow discovers herself and (re)considers her previous life experience.

Priority position of the narrator is testified by subjectivity of the narration, appealing to potential reader, actualization of mechanisms of events' set up, etc. Involvement of a candid flashback dialogue between characters (Anastasiia and Oleh, who also knew Albina) into the story allows to reconstruct the circumstances of Albina's tragic death and to ensure in the unexpectedness of human fate. Analepsises and prolepsises incorporated into narrative set up allow to refine events of the past. Research points out that oppositions appearing in the narration (past – present; childhood – adulthood; spirituality – meanness; material poverty – aesthetical natural environment, etc.) involve potential reader into interpretation of the depicted.

Key words: genre, modern Ukrainian literature, narrative, narrative model, story, Ye. Kononenko.

Постановка проблеми. Сучасна українська повість, коріння жанру якої сягають часів давнього письменства й відтоді зазнали численних модифікацій, зберігає органічну для себе виразність викладової (нарративної) моделі. Свідченням цього можуть слугувати твори «Записи на подолку» Т. Зарівної, «Нехворощ» Л. Пономаренко, «Нова стара баба» (Л. Денисенко), «Сповідь джури Самойловича» В. Даниленка, «Телефонуй мені, говори зі мною» Я. Мельника тощо, поетику яких позначено художньо зримим процесом розгортання нарації, переважно сфокусованої на оприявненні спогадів персонажів, (пере)осмисленні (нерідко із активним апелюванням до реципієнта) їхніх досвідів. Одним із текстів, які виразно репрезентують нарративну поліфонію української повісті початку ХХІ ст., нам видається твір «Альбіна» (2015) Є. Кононенко.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феміноцентричність прози Є. Кононенко відзначено й проаналізовано в студіях літературознавців Г. Авксентьєвої, Л. Волошук, В. Габора, Н. Зборовської та ін. До вивчення окремих поетикальних аспектів повісті «Альбіна» Є. Кононенко зверталася Г. Авксентьєва, яка розглядала жанрову й інтертекстуальну специфіку твору. Дослідниця простежила альянзи до детективної прози А. Конан-Дойля [1], влучно помітила, що «за жанровим різновидом – це соціально-психологічна повість сповідального типу з елементами кримінально-детективного жанру» [2, с. 129]. Виходячи з вищезазначеного, вважаємо за доцільне глибше розглянути нарративну своєрідність повісті «Альбіна».

Мета статті – з'ясувати художню своєрідність утілення авторського задуму в нарративній моделі повісті «Альбіна» Є. Кононенко.

Виклад основного матеріалу. Нарративне полотно повісті «Альбіна» Є. Кононенко – це синтез лінійно-проспективної і лінійно-ретроспективної оповіді, яка осмислює дитинство й дорослішання дівчат-протагоністок у контексті їхнього зростання в скрутних житлових умовах в одній із небагатих слобідок на Лук'янівці в 1990-х рр. (сьогодні на цій місцевості в Києві, замість знесених будинків, – низка нових споруд, торговельний центр, станція метро тощо). Для Анастасії, нараторки повісті, її дитячі роки збережено лише в спогадах, а матеріальна «пам'ять» про цей час відсутня, адже будинки й слобідку було знесено. В організації оповіді значну роль відведено поляризованому сприйняттю дійсності (минуле – теперішнє; дитинство – зрілість; духовність – ницість; матеріальна вбогість – естетизоване природне оточення тощо), що уможливорює залучення читача до власного трактування зображуваного. У ностальгійно-іронічній оповіді оприявлено інтер'єрні й екстер'єрні деталі, які, попри скептичний настрій нараторки, свідчать про її трепетне прагнення виокремити бодай щось позитивне й піднесене в розмаїтті «важких» споминів: «Але водночас у старих будинках із замшілої сіро-коричневої цегли була якась своєрідна естетика, якась ірраціональна індивідуальність <...> І єдиний кущ білого бузку, який пробився крізь фатальну вологу сірість наших подвір'їв, квітнув пишно, ніби райський кущ, і дарував нестримну радість усьому закутку» [3, с. 55]).

Минуле в повісті «Альбіна» Є. Кононенко унаочнено з погляду подій, дотичних не лише до протагоністки й нараторки Анастасії, а й до інших персонажів. Специфічною властивістю викладової організації твору є постійне зміщення уваги з виразної авторорефлексивної (для Анастасії) нарації на оповідь про сусідку Альбіну (символічно, що її ім'ям названо повість). Зауважимо, що в інших текстах сучасної української повісті (переважно жіночого авторства,

що пов'язуємо з вищим, порівняно з маскулінним письмом, рівнем емпатії) теж помічаємо увиразнення образу близької людини як невіддільної частини «Я» протагоніста (-ки). Зокрема, нараторка повісті «Нова стара баба» Л. Денисенко, як і оповідачка «Альбіни» Є. Кононенко, пригадує своє життя винятково в тісному зв'язку з вірною подругою й ріднею. У її споминах, із яких сконструйовано оповідь, вправно переплетені між собою численні історії як про себе, так і про інших близьких людей – доньку Наталю, онука Славіка, подругу Зойку тощо. Актуалізація такого пригадування дозволяє героїням згаданих повістей «оголити» душу для читача, пізнати себе й (пере)осмислити свою долю.

Долаючи у своїй ретроспективній оповіді часову й (частково) просторову відстань, оповідачка повісті Є. Кононенко відкриває для себе й для реципієнта глибину Альбіниної душі, яка разуче вирізняла дівчину з-поміж інших людей її оточення. Звертання, яким «відкрито» текст повісті Є. Кононенко («Альбіно, білий янголе! Чим більше часу минає відтоді, тим більше я думаю про тебе» [3, с. 53]), відверто «програмує» подальшу захоплену оповідь про дівчину, чий образ для наратора загадковий. Містичні деталі, увиразнені в портреті дівчини крізь зв'язок із потойбіччям (уміння передбачати минуле, насилати прокляття) неабияк зацікавлюють героїню-нараторку. У часовій дистанції Анастасія протиставляє Альбіну (в її імені акцентовано семантику білого, а отже, душевно чистого, дитячого, невинного) сірості й ординарності свого дитинства [3, с. 53], однак акцентує, що попереднє сприйняття Альбіни, нав'язане їй старшими (бабусею й матір'ю) було іншим. В оповіді наголошено на процесі такого переосмислення, ревізії власного світогляду, властивого Анастасії-дівчинці (сформованого під впливом старших і залежного від них) і появі на основі життєвого досвіду й зрілості протагоністки нових поглядів на тодішню дійсність, начебто запрошено потенційного читача до цього переформування ціннісних орієнтирів. Відповідно, інстанції нараторки в аналізованому тексті не властиве всезнайство, її характеризуємо як суб'єктивну (за типологією нараторів, розробленою у праці В. Шміда [4, с. 66–67]).

Оповідачка Анастасія, апелюючи до імпліцитного реципієнта («Зрештою, я ніколи не вважала чесною слухатися батьків <...>» [1, с. 58], «Як я вже говорила <...>» [1, с. 59]) й висвітлюючи своє критичне ставлення до поглядів «матків» [1, с. 58], упереджених щодо Альбіни, репрезентує свою відвертість із читачем. Розмисли жінки доповнено коротким відступом про збережені в її пам'яті слова бабусі, які остання згодом заперечувала: «А вона нехороша дівчинка, ця Альбіна!» [101, с. 58]. У рефлексіях нараторки прочитуємо розпач від усвідомлення несправедливості, прагнення дошукатися істини: «Але ж десь на якихось незримих вічних носіях записаний той голос моєї бабусі біля вікна нашої вбогої квартири з частковими зручностями, якої давно нема. А весь наш закуток, чи лишився він десь?» [1, с. 59]. Саме пам'ять актуалізує «проговорення» епізодів з дитинства й нове їхнє осмислення.

Зокрема, зі спогадів про повсякденні побутові ситуації (які раніше здавалися їй несуттєвими) Анастасія-нараторка формує зворушено-теплу характеристику Альбіниної саможертвовної душі, позаяк дівчинка завжди ділилася хлібом і доглядала знесилених бездомних тварин. Хоч оповідачка й зізнається, що, спілкуючись з Альбіною в дитинстві, не усвідомлювала щедрості її серця, але вказує на ситуації, які виразно демонстрували неординарність цієї людини: «І мене вразило тоді, лише я ще не оформила цю думку в слова, як запросто ця дівчинка брала в руки смертельно поранене створіння, бо я ж б злякалася, напевне б, злякалася!» [101, с. 63]. Світлу характеристику дівчинки доповнено суголосними рисами її зовнішності: «Так, Альбіна мала янгольське личко, довгі, ні, не золоті, а світло-русяві коси й великі сіро-сині очі, у яких світилося захоплення всім, що вона бачила <...>» [3, с. 60] (цю «святість» протиставлено зовнішньому й внутрішньому «портрету» її матері – «вульгарної жінки» [3, с. 60]). Поряд із актуалізацією в оповіді поляризованих характеристик персонажів помічаємо відсутність традиційного контрастування білого (Альбіна) й чорного (кошеня, вороненя). Контекстуальне стирання такої опозиції увиразнює великодушність Альбіни, містичність її образу

й «вищість» над зашореністю мешканців слобідки (вони здебільшого прагнули позбутися вуличних тварин). Знижено характеризує сусідів, «які звинувачували нещасного котика у своїх жлобських нещастях» [3, с. 60], нараторка послуговується відповідним лексичним матеріалом.

У характеристиці дівчини як білої панни, на наше переконання, відчутно перегук із неоромантичним образом головної героїні драми-феєрії «Лісова пісня» Лесі Українки, коли Мавка постає в образі Загубленої Долі. Актуалізуючи в повісті «Альбіна» типологічно близьке конфліктне поле (антитеза піднесеності й буденності), Є. Кононенко доводить непроминальність згаданих «вічних» проблем: самоцінності особистості, життя і смерті, любові й самотності тощо. Позитивний образ «білого янгола» розкрито переважно з погляду протагоністки Анастасії, в оповіді майже не залучено внутрішню фокалізацію, за якої домінував би голос Альбіни, її роздуми тощо. Ті короткі історії, якими остання нерідко ділилася з Анастасією, додано до наративної канви повісті як елемент переповідання від імені Анастасії й доповнено трактуванням тодішніх подій із погляду протагоністки («Десь біля монастирської огорожі Альбіна з матір'ю жили в одній жінки, і то, як я це розумію тепер, був утрачений рай Альбіниного життя» [101, с. 60]). Доповнення оповіді такими спогадами про розповіді Альбіни дозволяє деталізувати портрет дівчини й засвідчити першорядність позиції нараторки Анастасії в презентації картини дійсності. За схожим зразком експоновано інші ретроспективні вставні історії, що зумовлює неприховану суб'єктивність оповіді як одну з визначальних особливостей наративної моделі аналізованої повісті.

Подальше «перенесення» минулого з пам'яті в текст здійснено за участі двох голосів – протагоністки Анастасії і її знайомого Олега. Співтворення нарації акцентує уважливість озвучення різних спогадів про одну людину. Така особливість оповіді «оживлює» її, залучає реципієнта до власної інтерпретації динамічного діалогу персонажів, дозволяє художньо об'ємніше й виразніше схарактеризувати долю Альбіни як репрезентантки свого покоління. Діалогізований початок одного з фрагментів повісті «Альбіна» Є. Кононенко оприявнює постать співрозмовника Анастасії. У цій частині тексту, як і в людській пам'яті, спогади співіснують не завжди впорядковано, тож таку раптову зміну оповідної моделі, вочевидь, підпорядковано прагненню зберегти й озвучити спогади про Альбіну. Якщо на початку повісті оповідь нараторки було адресовано експліцитному читачу, то відтепер – іще й чоловікові.

Співтворець і водночас адресат нарації, у якій актуалізовано не лише спогади, а й події, що відбувалися в житті персонажів через 30 років після названих раніше подій, – знайомий із дитинства Олег, учень Анастасіїної матері, із яким в Анастасії після їхньої несподіваної зустрічі стрімко розвиваються стосунки. Як і на початку повісті, у цій частині тексту артикульовано механізм продукування оповіді, чому сприяє теперішній наративний час («І ти будиш для мене ті приспані часи, коли я жила тут, на цьому місці <...>» [3, с. 70]; «– Боже мій, – відповідаєш ти, не виявляючи ні найменшого здивування <...>» [3, с. 71]). У текстовій організації розмови персонажів простежуємо певну схожість з родовими ознаками драми, коли основну увагу сконцентровано на репліках героїв, що в подальшому будуть інтерпретовані в роздумах Анастасії-оповідачки.

Фіксація тривалого діалогу персонажів – спосіб продовжити оповідь про життєву історію Альбіни, якої не знала Анастасія. Оскільки Олег був безпосереднім свідком дорослого життя Альбіни, то в його прямій мові озвучено нові подробиці її долі, натомість оповідь Анастасії структурує загальну текстову канву й синтезує два різновіддалені спогади: юність і нещодавне нове кохання до Олега. Розмову героїв сфокусовано на загадці Альбіниної смерті: цю новину артикульовано в тексті спочатку в проlepsисі («<...> укотре пом'янула [кота] Чортика. А заразом і Альбіну, якої на тоді також уже давно не було у світі живих» [3, с. 67]), а потім деталізовано.

У діалогізованій частині текстового «полотна» повісті Є. Кононенко оповідь Анастасії відтворює і її слова, звернені до Олега, і короткі «ремарки», завдяки яким статус героїні

як нараторки збережено протягом усього твору. Відтворюючи розмову з Олегом, оповідачка експонує особисте ставлення до цього чоловіка (або згадуючи період, коли вони вдвох були дітьми, або удокладнюючи безпосереднє сприйняття давнього знайомого під час цієї розлогої розмови): «Іноді Ларисин Олег навіть зупинявся на подвір'ї й перекидався з нами кількома словами» [3, с. 73]. Переважно такі коментарі, які конкретизують роздуми Анастасії, адресовано експліцитному реципієнту, тож помічасмо певне нагромадження різних текстових пластів, що дещо ускладнює сприйняття цілісності художнього твору.

В оповіді Анастасії відзначено відсутність «усезнайства» під час діалогу з Олегом, що створює додаткову інтригу, адже героїня разом із читачем дізнається нові подробиці Альбіниного життя («Олег таки зміг мене здивувати» [3, с. 96]) і переконується в непередбачуваності людського життя. У репліках Олега як співтворця спогадів звучать заклики до пригадування тих чи тих подій юності: «Але зараз я хочу, щоб ти повернулася в давніші часи, ще за Союзу» [3, с. 93], «Напружся, Асю, молода пам'ять цупка, щось має виплисти з підводних печер...» [3, с. 94]. За допомогою такої моделі розвитку оповіді Олег спонукає Анастасію до спільної актуалізації в пам'яті тих епізодів життя, які персонажам належить переосмислити.

Взаємодія інтра- й екстрадієгетичної оповіді під час презентованого спілкування героїв повісті «Альбіна» Є. Кононенко коригує цілісність споминів нараторки Анастасії. Згадаємо, що на початку повісті оповідачка акцентує: «Заглиблююся у свою дитячу пам'ять, шукаю там усе, пов'язане з тобою, зіставляю це з тим, що знаю зараз» [3, с. 53]. Формуючи «книгу спогадів» [3, с. 52] про Альбініне життя, Анастасія здебільшого оприявнює відомості про її дитинство, а Олег – про молодість і трагічну смерть. Цю подію в оповіді нараторки подано в інтертекстуальному вимірі, який увиразнює мученицький образ Альбіни («Як не антична драма, то якийсь вічний сюжет, вічне повторення. Її вбив Гога Циган» [3, с. 89]). Парадоксально, що, Олег, який став безпосереднім свідком і приводом для вбивства (скоєного через ревності), не знав імені згаданого чоловіка. Деталізуючи спогади того вечора, Олег-оповідач не лише констатує послідовність розгортання подій, а й конкретизує свій емоційний стан: «Я перелякався, зрозуміло... але коли все второпав, то відчув якийсь гормональний напад мужності... <...> Коли я почав трусити його, кричати, чому він не вбив мене, він сказав, що якби я намагався взяти її силою, він би вбив мене» [3, с. 103]. У долі містичної героїні Альбіни вирішальну роль зіграв фатум, тож із позиції наратора Олега смерть дівчини презентовано як невідворотну подію (водночас можемо стверджувати і про актуалізацію слабкості як ознаки Олегового характеру, адже він не зміг уберегти Альбіну від смерті і не покарав винного). Ретроспективна оповідь, доповнена повторним аналепсисом, вияскравлює тогочасні події, установлює зв'язок героїв одне з одним. Як слушно зауважує Г. Авксентьева, у цій повісті «кримінально-детективна складова сюжету підкреслюється алюзією на твори А. Конан Дойля про Шерлока Холмса» [2, с. 99].

У комунікації героїв твору Є. Кононенко під час так званого «поновленого знайомства» [3, с. 69] озвучено приватні деталі їхнього життя, що свідчить про розкутість учасників діалогу. Відсутність потреби приховувати ті чи ті спогади, реакції, душевні порухи тощо мотивовано атмосферою довірливої розмови дорослих людей, а також прагненням скласти воедино спомини, пов'язані з різними персонажами, зосібна з маргіналами Рубіком, Циганом та ін. У відповідь на озвучене у словах Олега («А я позбавив Альбіну невинності на ліжку, де, очевидно, свого часу твій дід зробив жінкою твою бабусю» [3, с. 99]) нараторка повісті «Альбіна» відкриває йому свій інтимний досвід («Бо в той час я їй [матері] кричала, що зустрічаюся з Гогою-інвалідом із сусіднього подвір'я, що ми вже все робимо» [3, с. 105]). Наскрізну відвертість – і зі співрозмовником, і з читачем – посилено в тих фрагментах тексту, де героїня коментує свою бесіду з Олегом, наприклад: «я не ображаюсь на Олега, який зізнається, що абсолютно не звертав на мене уваги тоді <...>» [3, с. 77].

Фінал повісті організовано голосом Анастасії як «ми»-оповідь і сфокусовано вже не на постаті Альбіни, а на стислому викладі подій, наближених за часом до моменту нарації (поча-

ток співжиття Анастасії з Олегом). Героїня, поєднуючи дві хронологічні координати – дитинство і зрілість, – влучно зауважує, що пророцтво загадкової дівчини про спільне майбутнє для неї і її нового чоловіка збулося. Нараторка акцентує слова Альбіни як пролепис («– Це буде твій чоловік, – серйозно казала Альбіна, коли Олег виходив із нашого подвір'ячка <...>» [3, с. 72]), а наприкінці повісті це передбачення озвучено вдруге – уже як справджене («Але це загадкове миле створіння таки поєднало нас!» [3, с. 108]). Підсумовуючи, оповідачка вкотре наголошує на містичності Альбіниного образу, стверджуючи, що таємницю життя й смерті дівчини розгадати неможливо.

Висновки. Отже, ретроспективна динаміка нарації в повісті «Альбіна» Є. Кононенко дозволяє героїні Анастасії художньо реконструювати життєві історії двох сусідок: самої оповідачки і її знайомої з дитинства Альбіни. Гомодієгетична нарація в інтра- й екстрадієгетичних параметрах і залучення розлогої сцени розмови з чоловіком, який стає співтворцем оповіді, репрезентують спомини про їхню спільну знайому – неординарну дівчину Альбіну, причому завдяки повторним аналеписам і пролеписам потенційний реципієнт має змогу максимально кристалізувати картину її життя. Ревізія споминів героїні унаочнює відтворену в образі Альбіни особливу вразливість душевного світу людини. Паралельно зі спогадами нарація від імені Анастасії презентує реалії нинішнього буття жінки, довершуючи опозицію «минуле – сучасне» й засвідчуючи перипетії людських доль. Виразність оприявнення спогадів становить одну з найприкметніших особливостей аналізованого твору й ширше – сучасної української повісті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Авксентьева Г. Интертекстуальні аспекти прози Є. Кононенко. *Проблеми сучасного літературознавства*. 2017. Вип. 24. С. 97–104. URL: <http://psl.onu.edu.ua/article/view/127985>.
2. Авксентьева Г. Авторські жанрові моделі у збірці Є. Кононенко «Симбалайн». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2023. № 59. Том 1. С. 127–130.
3. Кононенко Є. Альбіна. *Симбалайн. Повість, новели, поезії*. Львів: Кальварія, 2015. С. 53–108.
4. Schmid W. *Narratology: an introduction*. Translated by Alexander Starritt. Berlin : De Gruyter, 2010. 258 p.